

СІМЕЙНІ РОЛІ ТА ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ ЖІНОЧОЇ СТАТІ З АЛКОЗАЛЕЖНИХ РОДИН

Любов Сокольвяк

магістр, клінічний психолог, Клініка дитячої та підліткової психіатрії ДУ «Інститут судової психіатрії Міністерства охорони здоров'я України»

Метою цього дослідження є вивчення взаємозв'язку між сімейними ролями та інтерперсональними компетентностями у осіб молодого віку жіночої статі з алкозалежних родин. Додатково, дослідження спрямоване на вивчення можливих відмінностей у сімейних ролях та рівні інтерперсональних компетентностей між основною групою та контрольною. Основна група складалася з 107 жінок у віці від 18 до 35 років, з яких 58 учасниць були у основній групі, а 49 – у контрольній. Для оцінки сімейних ролей використовувався Kwestionariusz Ról Rodzinnych (KRR), а для вимірювання інтерперсональних компетентностей застосовувався Kwestionariusz Kompetencji Interpersonalnych (ICQ-R). Висновки дослідження свідчать про наявність взаємозв'язку між сімейними ролями та інтерперсональними компетентностями у осіб молодого віку жіночої статі з алкозалежних родин. Дослідження показали, що дисфункціональні сімейні ролі пов'язані з нижчим рівнем інтерперсональних компетентностей у жінок з таких родин. Крім того, існують статистично значущі відмінності між основною та контрольною групами щодо вимірюваних змінних. Зокрема, особи молодого віку жіночої статі з алкозалежних родин проявляли вищий рівень дисфункційних сімейних ролей та нижчий рівень інтерперсональних компетентностей порівняно з жінками з не алкозалежних родин. Дослідження, представлене у цій статті, має велике значення у терапевтичному контексті та може сприяти розвитку ефективних стратегій терапії для жінок з родин, які страждають від проблеми алкогольної залежності.

Актуальність. Алкоголізм залишається однією з найпоширеніших соціальних проблем у всьому світі, особливо в країнах з високим рівнем споживання алкоголю. Безумовно, варто для глибокого аналізу звернути увагу на родини, що стикаються з алкогольною залежністю, зокрема на осіб, для яких вони становлять основне виховне середовище.

В рамках системного підходу кожна родина розглядається як цілісність, єдиний організм, складений з осіб та взаємовідносин між ними. У родині кожен з її членів виконує певні функції і приймає ролі, які надають характерну структуру. Мають суттєве значення для підтримання внутрішньої рівноваги та стабільного функціонування¹.

У сім'ї, де присутня алкогольна залежність, з метою адаптації до даної проблеми, формуються патологічні норми життя та очікування щодо поведінки кожного її члена. В результаті цього виникають сталі шаблони поведінки, які закріплюються та приймають форму сімейних ролей. У літературі описуються різні класифікації сімейних ролей, які знайшли визнання в психотерапевтичній практиці. Однією з найбільш популярних стала модель сімейних ролей, запропонована Wegscheider-Cruse (2000) після її десятирічної роботи з родинами, де присутня

проблема алкогольної залежності. Авторка виділяє п'ять сімейних ролей: *Партнера*, *Героя*, *Козла відпущення*, *Загубленої дитини* і *Ляльки*, з яких роль *Партнера* належить дружині алкоголіка, а всі інші – дітям².

Незважаючи на ризик для нормального розвитку, не всі діти із сімей де присутня алкогольна залежність, стикаються із проблемами психічного здоров'я. Деякі діти не виявляють порушень в збалансованому розвитку та психопатологічних симптомів³. У зв'язку з цим модель сімейних ролей описана Wegscheider-Cruse (2000), була розширена Margasiński (2017) роллю *Залізної дитини* яка відображає феномен добре пристосованих дітей із міцно дисфункціональних сімей. Margasiński (2017) описує наступні сімейні ролі⁴:

1. **Залізна дитина**- емоційно стійка дитина, має здорову позитивну самооцінку, сформоване почуття незалежності, виявляє тенденцію до самостійних дій та рішень у досяганні поставлених цілей. Встановлює міцні емоційні зв'язки принаймні з одним з батьків, що забезпечує відчуття підтримки та безпеки. Має здатності ефективно взаємодіяти з іншими людьми в соціальному контексті при цьому успішно досягати власних цілей.
2. **Герой** найчастіше є першою дитиною, яка, оскільки батьки не в змозі забезпечити основні потреби родини для збереження стабільності, бере на себе відповідальність за функції та обов'язки, що перевищують її вміння та можливості. Прикладає багато зусиль, щоб власними досягненнями виправити ситуацію в родині. Проте через свою нездатність вирішити всіх проблем, відчуває внутрішню напругу, почуття вини і відокремлюється від соціальних взаємовідносин.
3. **Козел відпущення** не встановлює близького емоційного контакту з членами родини, що спонукає дитину шукати підтвердження своєї належності в інших соціальних групах, часто обираючи групи девіантів та виявляє в них деструктивні стратегії поведінки. В емоційній сфері у дитини переважає відчуття образи та гніву, що не рідко проявляється в низькій мотивації до навчання, автодеструктивної поведінки та проблемах із законом. У соціальному середовищі має тенденцію до конфліктів з іншими та відокремлюється від близьких емоційних зв'язків.
4. **Загублена дитина** внаслідок занедбання та недостатньої уваги з боку батьків відчуває відсутність належності до родини та стає відчуженою. Дитина утікає у власний внутрішній світ фантазій відокремлюючись від зовнішньої реальності. Відсутність участі батьків у вихованні і підтримці дитини та рідкі міжособистісні контакти призводить до дефіцитів у інтелектуальному та соціальному розвитку. В результаті, дитина має труднощі у встановленні стосунків з іншими та проявляє тенденцію до соціальної ізоляції.
5. Роль **Ляльки** часто належить до молодшої дитини яка через стрес та напруженість у родині відчуває сильні негативні емоції серед яких переважає почуття страху і пригнічення. Має тенденцію до вивільнення емоцій через провокаційну і маніпуляційну стратегії поведінки. Приховуючи почуття невпевненості, вразливості і тривоги демонструє жартівливу і неповажну поведінку спрямовану на звернення уваги, що веде до неповаги до неї у соціальному середовищі та труднощів у встановленні міцних, сталих відносин⁴.

Для ефективного функціонування в соціальному середовищі ключове значення мають соціальні навички які кожен індивід набуває у процесі соціального тренінгу під час взаємодій з іншими особами. Натуральний соціальний тренінг є неперервним процесом який починається вже від народження і триває все життя⁵.

Соціальні компетентності розглядаються як багатоаспектний феномен та включає: пізнавальний аспект який охоплює емоційний інтелект, емпатію та розуміння соціальних норм. Пізнавальний аспект відповідає за сприйняття та інтерпретацію інформації під час соціальних взаємодій, а також вміння використовувати знання для передбачення реакцій і стратегічного планування дій. Мотиваційний аспект, який є другим аспектом, визначається

бажанням та зацікавленістю у встановленні соціальних контактів і взаємодій, як у формі співпраці, так і конкуренції. Третій аспект, поведінковий, пов'язаний із здатністю генерувати відповідні та ефективні дії, а також планувати стратегії поведінки в конкретних ситуаціях⁶.

Інтерперсональні компетентності, як аспект соціальних компетентностей, визначають ефективність взаємодії в близьких соціальних відносинах, а саме з особами іншої статі, життєвим партнером та близькими друзями. Серед ключових складових інтерперсональних компетентностей можна виділити⁷:

1. Ініціювання – поведінкові навички, спрямованні на ефективно встановленні та підтримання міжособистісних взаємовідносин, та вміння адаптуватися до змін в соціальному середовищі.
2. Асертивність - здатність висловлювати свої погляди, захищати особисті права та потреби під час взаємодії з іншими людьми.
3. Саморозкриття - вміння відкрито та широко ділитися особистою інформацією з іншими, що стає можливим завдяки довірі до інших осіб.
4. Емоційна підтримка - здатність надавати емоційну підтримку близьким людям, виявляючи емпатію, розуміння та прийняття в складних ситуаціях.
5. Вирішення конфліктів - здатність ефективно і конструктивно вирішувати конфлікти в міжособистісних відносинах, здійснюючи це з дотриманням соціально прийнятних норм поведінки⁷.

Мета дослідження. Визначення взаємозв'язку між виконанням сімейних ролей (Залізної дитини, Героя, Козла відпущення, Загубленої дитини та Ляльки) та інтерперсональними компетентностями (Ініціювання відносин, Асертивність, Саморозкриття, Емоційна підтримка та Вирішення конфліктів) у осіб молодого віку жіночої статі, які виховувалися в родині з проблемою алкогольної залежності. Додатково, дослідження мало на меті виявлення можливих відмінностей між основною і контрольною групами в контексті досліджуваних змінних.

Матеріали і методи. Загалом було опитано 107 жінок, в віку від 18-35 років, з яких 58 виросли в сім'ях, де батько був залежний від алкоголю, і 49 жінок з сімей без цієї проблеми. Дослідження проводилося серед польської популяції на території Польщі. Учасниць дослідження було залучено методом сніжної кулі, а також через участь на зустрічах груп підтримки для дорослих дітей алкоголіків і на Інтернет-форумах, що об'єднують дорослих дітей алкоголіків. Учасниць контрольної групи також залучали за допомогою методу сніжної кулі та онлайн-пошуку. Методика дослідження включала використання як паперових версій опитувальників, так і їх електронних варіантів. Для оцінки збіжності результатів, отриманих за допомогою паперових версій і онлайн-формату анкет, було проведено статистичний аналіз за допомогою t-тесту Стьюдента.

Отримані результати статистичного аналізу не показали значних відмінностей між методами проведення дослідження. Відсутність розбіжностей свідчить про збіжність результатів. Це підтверджує достовірність отриманих даних.

У процесі дослідження було використано два опитувальники. Для ідентифікації сімейних ролей використовувався Kwestionariusz Ról Rodzinnych (KRR) в розробці Margasińskiego⁸. Для вимірювання рівня інтерперсональних компетентностей використовувався опитувальник авторства Furmana Buhrmestera і Reisa Wittenberga створений в 1988 під назвою *Interpersonal Competence Questionnaire* (ICQ) в польській адаптації Klinkosz, Iskra і Dawidowicz, який має назву Kwestionariusz Kompetencji Interpersonalnych (ICQ-R)⁷.

Результати дослідження. Отримані дані щодо взаємозв'язку між сімейними ролями та рівнем інтерперсональних компетентностей у осіб молодого віку жіночої статі, які виховувалися в родині з проблемою алкогольної залежності у батька, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Коефіцієнт кореляції Спірмена (N =58) між сімейними ролями та інтерперсональними компетентностями в групі жінок з алкогозалежних родин

	Ініціювання відносин	Асертивність	Саморозкриття	Емоційна підтримка	Вирішення конфліктів
Герой	-0,2	-0,25	-0,17	0,04	0,10
Козел відпущення	-0,32*	-0,45*	-0,36*	-0,33*	-0,49*
Лялька	0,02	-0,29*	0,17	-0,15	0,23
Загублена дитина	-0,62*	-0,60*	-0,62*	-0,11	-0,49*
Залізна дитина	0,48*	0,44*	0,39*	0,08	0,44*

**p < 0,01

Після проведення дослідження та аналізу зібраних даних встановлено, що у молодих жінок з родин, де є проблема алкогольної залежності, виконання дисфункціональних сімейних ролей пов'язане з нижчим рівнем інтерперсональних компетентностей. Згідно з результатами, представленими в табл. 1, у групі досліджених жінок з алкогозалежних родин виявлені статистично значущі від'ємні кореляційні зв'язки між рівнем ролі *Козел відпущення* та рівнем всіх інтерперсональних компетентностей, а саме: ініціювання відносин ($r = -0,32$), асертивність ($r = -0,45$), саморозкриття ($r = -0,36$), емоційна підтримка ($r = -0,33$) та вирішення конфліктів ($r = -0,49$). Статистичної значущості від'ємні зв'язки виявлено між змінною *Загублена дитина* та змінними: ініціювання відносин ($r = -0,62$), асертивність ($r = -0,60$), саморозкриття ($r = -0,62$) та вирішення конфліктів ($r = -0,49$). Було виявлено статистично значущі від'ємні зв'язки між змінною *Лялька* та змінною асертивність ($r = -0,29$). Також було виявлено статистично значущі додатні зв'язки між змінною *Залізна дитина* та змінними: ініціювання відносин ($r = 0,48$), асертивність ($r = 0,44$), саморозкриття ($r = 0,39$) та вирішення конфліктів ($r = 0,44$).

На наступному етапі проведення статистичного аналізу були розглянуті відмінності в показниках сімейних ролей між двома групами жінок: тими, які виростили в сім'ях з проблемами алкогольної залежності, та тими, які виростили в сім'ях, де не було алкогольної залежності у жодного з батьків (табл. 2).

Таблиця 2

Результати аналізу тесту Манна-Уїтні (N =107) для виявлення відмінностей в сімейних ролях між особами з алко залежних родин (N =58) та особами з не алкозалежних родин (N =49)

	Середня M(N=58)	Середня M(N=58)	U	Z	p
Герой	37,53	31,16	536	-5,53	<0,00**
Козел відпущення	30,93	18,67	241,5	-7,37	<0,00**
Лялька	33,24	25,47	444	-6,11	<0,00**
Загублена дитина	37,53	25,41	328,5	-6,83	<0,00**
Залізна дитина	31,6	32,96	1234,5	1,16	0,24

p < 0,05

У табл. 2 представлені дані, які свідчать що особи молодого віку жіночої статі які походять з алкозалежних родин виявляють статистично значущо вищі показники рівня більшості сімейних ролей, у тому числі: герой ($z = -5,53$), козел відпущення ($z = -7,37$), Лялька ($z = -6,11$), Загублена дитина ($z = -6,83$), ніж особи з не алкозалежних родин. Водночас не встановлено різниці між двома групами жінок в рівні ролі *Залізна дитина*.

На останньому етапі статистичного аналізу даних були виявлені різниці в рівні інтерперсональних компетентностей між основною та контрольною групами (табл.3).

Таблиця 3

Результати аналізу тесту Манна-Уїтні (N =107) для виявлення відмінностей в інтерперсональних компетентностях між особами з алко залежних родин (N =58) та особами з не алко залежних сімей (N =49)

	Середня M(N=58)	Середня M(N=58)	U	Z	p
Ініціювання відносин	21,21	27,55	716,5	-4,4	<0,00**
Асертивність	23,9	28,02	809,5	-3,82	<0,00**
Саморозкриття	19,97	26,12	634,5	-4,91	<0,00**
Емоційна підтримка	26,53	31,02	898	-3,27	<0,00**
Вирішення конфліктів	24,34	31	465,5	-5,97	<0,00**

* $p < 0,05$

Як свідчать дані, представлені в табл. 3, у осіб з групи, які походять з алкозалежних родин, виявлено статистично значущо нижчі показники рівня всіх інтерперсональних компетентностей, а саме: ініціювання відносин ($z = -4,4$), асертивність ($z = -3,82$), саморозкриття ($z = -4,91$), емоційна підтримка ($z = -3,27$) і вирішення конфліктів ($z = -5,97$), в порівнянні з контрольною групою.

Обговорення результатів. Отримані результати дослідження підтверджують, що молоді жінки в дитинстві приймали дисфункціональні сімейні ролі з метою адаптуватися до життя в родині з алкогольною залежністю у принаймні одного з батьків. Сімейні ролі сформувалися як сталі патерни поведінки та ментальні схеми і проявляються у осіб з алкозалежних родин в дорослому віці. Завдяки ідентифікації сімейних ролей вдалося підсвітити багатогранність емоційних та поведінкових порушень які можуть ставати перешкодою для соціального розвитку осіб з алкозалежних родин.

Результати дослідження вказують на те, що у осіб з основної групи спостерігається нижчий рівень усіх інтерперсональних компетентностей порівняно з особами з контрольною групою. Це може свідчити про те, що дисфункціональна родина, якою є родина з проблемою алкогольної залежності істотно впливає на розвиток та набуття інтерперсональних компетентностей. Понадто, для набуття соціальних навичок необхідний ефективний соціальний тренінг. Відсутність емоційного зв'язку з батьками, та недостатнє приділення уваги до психосоціального розвитку дитини може виступати як негативний фактор та, можливо, ризиковий елемент для розвитку соціальних компетентностей.

Результати дослідження вказують на те, що сімейні ролі мають взаємозв'язок із рівнем інтерперсональних компетентностей у жінок з алкозалежних родин. Особи, які виконують роль *Козла відпущення* виявляли менший рівень усіх інтерперсональних компетентностей, які

включають навички встановлення та підтримання міжособистісних взаємовідносин, асертивності, розкриття особистої інформації, надання підтримки та вирішення конфліктів тощо. Жінки, які репрезентують роль *Загубленої дитини* виявляють нижчий рівень навиків ініціювання відносин, асертивної поведінки, надання емоційної підтримки та ефективного вирішення конфліктів. Роль *Ляльки* пов'язана із нижчим рівнем навичок асертивної поведінки у взаємовідносинах з іншими. Тим часом особи, які виконували роль *Залізної дитини*, виявили вищий рівень міжособистісних компетенцій, таких як ініціювання відносин, асертивність, конструктивне вирішення конфліктів та надання емоційної підтримки. Результатами аналізу зібраних свідчать про те, що сформовані в алкогозалежній родині сімейні ролі у осіб молодого віку впливають на формування інтерперсональних компетентностей. Виховання в алкозалежній родині становить патологічний процес який впливає на формування негативних патернів поведінки і схем мислення які відображаються у взаємодії особистості з оточуючими людьми та заважають натуральному психосоціальному розвитку.

Ідентифікації характерних для даної когорти стратегій поведінки, а також дефіцитів у соціальних компетентностях, може служити основою для розробки ефективних терапевтичних стратегій підтримки та інтервенцій для цієї вразливої групи населення. Необхідно усвідомлювати особам з алкозалежних родин, що труднощі, з якими вони зіштовхуються у дорослому віці, частково є результатом виховання у дисфункціональному родинному середовищі. Усвідомлення цього може сприяти зміні негативних патернів поведінки та способу мислення. Також важливо, щоб психотерапевтичні втручання були спрямовані на поліпшення соціальних компетентностей у осіб, які виростили у сім'ях із проблемою алкогольної залежності та мають труднощі з соціальною адаптацією. Це є важливим аспектом, оскільки ці труднощі можуть впливати на психосоціальний розвиток та загальний функціональний стан індивіда. Перспектива взаємодії з іншими людьми та уміння адаптуватися до змін в соціальному середовищі є критичними для формування стійкого та здорового розвитку молоді.

Висновки.

1. Молоді жінки, які виростили в сім'ях з алкогольною залежністю принаймні одного з батьків, приймали дисфункціональні сімейні ролі в дитинстві як механізми адаптації до життя у таких родинах. Ці ролі стали патернами поведінки та ментальними схемами, що проявляються в дорослому віці.
2. Результати підтверджують, що особи з алкозалежних родин мають нижчий рівень всіх інтерперсональних компетентностей порівняно з особами з неалкозалежних родин. Це свідчить про те, що алкозалежна родина істотно впливає на розвиток та набуття інтерперсональних компетентностей.
3. Дисфункціональні сімейні ролі, такі як *Козел відпущення*, *Загублена дитина*, та *Лялька*, пов'язані з нижчим рівнем інтерперсональних компетентностей, включаючи асертивність, навички встановлення і підтримки взаємовідносин, та вирішення конфліктів.
4. Однак, особи, які виконували роль *Залізної дитини*, виявили вищий рівень інтерперсональних компетентностей, що може свідчити про наявність дітей, які ефективно адаптуються до складної сімейної ситуації і це сприяє їхньому соціальному розвитку.

Посилання

1. Płopa, M. (2011). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Impuls.
2. Wegscheider-Cruse, S. (2000). *Nowa szansa nadzieja dla rodziny alkoholowej*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia. Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
3. Grzegorzewska, I., Cierpiałkowska, L. (2015). Pozytywna i negatywna adaptacja dzieci i młodzieży rodziców uzależnionych od alkoholu. *Alcoholism and Drug Addiction*, 28(4), 221–233.

4. Margasiński, A. (2017). Role psychologiczne młodych dorosłych wzrastających w rodzinach alkoholowych i niealkoholowych mierzone Kwestionariuszem Ról Rodzinnych. *Alkoholizm i Narkomania*, 30 (1), 13-40, DOI: <https://doi.org/10.5114/ain.2017.68442>.
5. Martowska, K. (2012). *Psychologiczne uwarunkowanie kompetencji społecznych*. Warszawa: LiberiLibri.
6. Smółka, P. (2016). *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
7. Klinkosz W., Iskra J., Dawidowicz M. (2017). *Kwestionariusz Kompetencji Interpersonalnych ICQ-R Podręcznik*. Gdańsk: Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych.
8. Margasiński, A. (2018). *Kwestionariusz Ról Rodzinnych. Podręcznik KRR*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.